

6. Hébert L. *Sémantique interpretative* // Université de Québec à Rimouski. [Elektronik resourse]. – Mode of access : <http://www.signosemio.com/rastier/semantique-interpretative.asp>.

Ілюстративний матеріал

Maurois A. *Climats* / A. Maurois. – Paris : Grasset, 1983. – 255 p.

УДК 811.161.2'373.23+821.161.2.08

Ірина Скорук, Ірина Левчук

**ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
ВЛАСНИХ ІМЕН У «ЩОДЕННИКУ»
ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА**

У статті проаналізовано власні особові назви, які постачають у текст історичну, етнографічну, конотативну та інші інформації, формують індивідуально-авторську картину світу. Власні імена «Щоденника» відображають майстерність Олександра Довженка як письменника у створенні тексту, постійно узгоджуються з контекстуальним уживанням і сюжетно-тематичною лінією.

Ключові слова: оніми, антропоніми, криптоніми, онімний стиль, ономастикон.

Скорук І., Левчук І. Функционально-семантические особенности собственных имён в «Дневнике» Александра Довженко. Стаття посвящена аналізу собственных имён, которые вносят в текст историческую, этнографическую, коннотативную и другие виды информации, формируют индивидуально-авторский мир. Собственные имена «Дневника» отражают мастерство Александра Довженко как писателя в создании текста, постоянно согласовываются с контекстуальным употреблением и сюжетно-тематической линией.

Ключевые слова: онимы, антропонимы, криптонимы, онимный стиль, ономастикон.

Skoruk I., Levchuk I. Functional and Systematic Features of Proper Names in «Diary» Alexander Dovzhenko. The article is devoted to the analysis of proper names, that showing the text historical, ethnographic, connotative and other information, form the individual and author picture of the world. The proper names in «Dairy» show skills A. Dovzhenko as a writer to create a text.

Key words: onyms, anthroponyms, kryptonyms, onymic style, onomastics.

Постановка наукової проблеми та її значення. Вивчення творчої спадщини Олександра Довженка становить одну з найважливіших проблем сучасної філологічної науки, оскільки потребує докорінного перегляду давно вироблених ще в радянському літературознавстві стереотипів і стандартів, у межах яких розглядали твор-

чість письменника. Про цінність та особливість його творчості свідчать численні літературознавчі праці, хоча мовознавчий аспект творів письменника досліджений мало. Зокрема, не з'ясовані й особливості вживання онімної лексики як важливого засобу текстотворення.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Питання виражальних можливостей різних типів онімів у художніх творах є предметом вивчення багатьох учених-мовознавців. Увагу до онімного слова в системі текстових (зокрема художніх) структур засвідчила низка монографічних, дисертаційних робіт та ін. Зокрема, з'явилися фундаментальні праці Л. О. Белея [1; 2], Ю. О. Карпенка та М. Р. Мельник [7; 8]. Проблему теорії поетичної ономастики ґрунтовно розроблено в дослідженнях В. М. Калінкіна [6].

Аналіз ономастичного простору творів українських письменників здійснено також у працях Т. Б. Гриценко [3; 4], Т. І. Крупеньової [10; 11], Г. П. Лукаш [12], Л. І. Селіверстової [13], О. О. Усової [14] й ін. Варто зауважити, що в центрі уваги науковців опинилися художні тексти Тараса Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка, Бориса Грінченка, Володимира Винниченка, Миколи Хвильового, Михайла Стельмаха, Олесея Гончара, Павла Загребельного, Ліни Костенко та ін.

На думку дослідників, у творі письменника власні імена, які підлягають особливій класифікації з метою вивчення [1], виступають «як особливо помітний, стилістично і семантично маркований експресивний засіб, яскрава прикмета стилю. І не тільки тому, що вони створюють ономастичний світ художнього тексту, відіграють важливу текстотвірну роль у плані розвитку його парадигматики і синтагматики, але й тому, що беруть участь у розвиткові і побудові мовної і літературної композиції тексту» [15, 34]. Цим і зумовлюється **актуальність** нашого дослідження.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. «Щоденник» – особливий твір О. Довженка, у якому поєднуються справжні реалії, що оточували митця, а також начерки сценаріїв його майбутніх фільмів. Тому текст насичений найменуваннями реальних осіб, які відіграли в житті автора певну роль; історичних осіб, котрі продуктивно формують хронотоп твору, відкриваючи простір для уявлень читача; широковідомих персонажів світової літератури, фольклору та ін., які «постачають у текст різного роду інформацію (історичну, етнографічну, географічну, конотативну тощо)» [11, 89].

Серед історичних осіб у тексті чільне місце посідають і князі, і козацькі ватажки, і воєначальники минулого та часів щоденникових записів. Наприклад, долю української жінки, яка пережила страхіття окупації, О. Довженко порівнює з **Ярославною**, «що плаче рано на зорі за нами» [5, 198]. А князя **Святослава** згадує з приводу його вислову: «*Мертві сраму не їмуть*», чого не можна сказати часто про живих» [5, 221]. Кілька разів уживані імена **Богдана Хмельницького**, славних козацьких ватажків **Максима Кривоноса**, **Байди**, **Сагайдачного**, **Богуна** та ін. допомагають автору передати незламність і героїзм солдатів, адже через порівняння з подвигами героїв минулими більш яскраво постають картини тогочасного світосприйняття. Не менш важливі в тексті імена генералів, полководців, які прославилися як під час воєнних дій у минулі часи, так і під час Другої світової: **генерал Скобелєв**, **Кутузов**, **Будьонний**, **Ворошилов**, **Щорс**, **Боженко**, **маршал Жуков**, **маршал Василевський** та ін.

Згадувані автором імена політиків – **Маркса**, **Енгельса**, **Леніна**, **Сталіна**, **Ракоші**, **Гітлера**, **Герінга**, **Муссоліні**, **Монтгомері** – часто супроводжуються експресивною оцінкою їхньої діяльності: «*Яка страшна доба. Монтгомері і Черчилль – гнусні нелюди, будь вони прокляті*» [5, 531]; «*Проклятий Гітлер! Скільки ж народу спантеличить і загубить, скільки сліз, скільки буде розстрілів і які страшні козири даються негідникам... сміттю, мотлоху людства вперед на много літ, скільки поживи для помсти і нищення народу*» [5, 202].

Опрацьовуючи записи, укотре переконаємось у великому гуманізмі автора, відчуваємо, із яким душевним щемом сприймає митець трагедію визначних людей як України, так і Росії, розуміємо, як глибоко він цінує щирю дружбу. Зокрема, автор із любов'ю пише про **Андрія Малишка**; із сумом констатує смерть друга **Юрія Яновського**, називаючи його «*кращим прозаїком України*»; щиро радіє з приводу повернення з таборів **Остана Вишні**, сумує за полеглим у бою талановитим поетом **Сергієм Воскрекасенком**, якого друзі називали **Воскрекас**; з повагою згадує **Ванду Василевську**, **Саву Голованіського**, а також **Максима Рильського**, який, за його оцінкою, постає, як «*чарівний і звичайно блискучий талант і добрий. Про нього сміливо можна писати – Добрий. А се так багато*» [5, 499]. Ці та інші власні імена в тексті «Щоденника» засвідчують їх «конструктивну та структурно-семіотичну роль» [11, 89] у формуванні індивідуально-авторської картини світу.

Про щире ставлення до своїх друзів-росіян, які часто підтримували письменника в тяжкі хвилини, свідчать такі записи: «у **Ярославського, добрійшого Ємельяна Михайловича**» [5, 306], «у **симпатичного старого руського генерала О. О. Ігнатьєва**» [5, 348], «**розумний і хороший Ілля Еренбург**» [5, 363], «**Николай Митрофанович Крилов (академік), мій великий приятель**» [5, 414].

Антропонімний ряд своїх кривдників, зокрема режисера **Чауреллі**, автор доповнює відповідними апелятивами-характеристиками – *темна лиха людина, чорна душа, гадина, потвора, холоднодуха й зла, страшна людина*: «*Страшно мені пригадати слова сієї темної лихої людини, улюбленця і “друга Лаврентія Павловича”, “преуспеваючого” в серпочках, майстра розкидати молоточки й зірочки, депутата... Страшна людина*» [5, 395–396].

Досить лаконічно пише письменник про українських митців, які не захистили його, не підтримали у вигнанні: «*Я пасинок у влади. Я не сіль. Сіль – Корнійчук, Бажан і навіть Панч. Вони І рангу, я другого*» [5, 306].

Згадки про представників української та російської культури в щоденникових записах також важливі. Мабуть, кожна освічена людина обізнана з творчістю цих митців, а тому автор уживає антропомодель, яка складається лише з однієї прізвищевої назви або її замітника (наприклад **Шевченко – Кобзар**), зрідка цю назву доповнює повне ім'я, його коротка форма або ініціал імені: **Шевченко (Кобзар), Стефаник, Коцюбинський, Франко, Пушкін, Гоголь, Толстой, Грибєдов, Герцен, Белінський, В. Маяковський, Фадєєв (Саша Фадєєв), М. Горький, Долматовський, М. Тихонов, Шкловський Віктор, Сурков, Борис Лавренєв, Ілля Еренбург, Шолохов**.

Не менш важливі для розуміння авторського світу імена представників культури різних епох, зокрема й сучасників Довженка: **Вергілій, Данте, Сервантес, Шекспір, А. Франс, Р. Роллан, Герберт Уелс, Флобер, Свіфт, Мікеланджело, Чайковський, Бетховен, Моцарт, Прокоф'єв, Чаплін, М'яковський, Пир'єв, Пудовкін** – «*митець із всесвітнім іменем*» [5, 503], **Герасимов Сергій, Борис Ліванов, Калатозов (Миша Калатозов), Андріянов, Шерстков, Лістратов, Андрій Буров, Іван Козловський, Гнат Юра, Манізер** та ін., які, за переконанням автора, зробили значний внесок у скарбницю світової культури.

Зафіксовані імена літературних персонажів із творів українських і зарубіжних письменників (*Дон Кіхот, Кола Брюньон, Тіль Уленшпигель, Мулла Насреддін, Швейк*), зокрема Довженкових текстів (*дід Біличенко, Левко Цар, капітан Кравчина, Богдан Кравчина, Кравчина* (можна утворити синонімічний ряд), *Олеся, Іван Васильович Рибка, Гупалюк Іван Данилович, Мина Нечитайло, Тарас Запорожець, Мина Товченик, Цимбал, Байда, Неборак, Кучерявий, Барабаш, Крапля, Сорока Василь, баба Вівдя, Гусак, Персистий, Филон Стародуб, Іван Золотаренко, Мартин Небаба, Владика Тарас, Харитон, Хліб Данило*), також ілюструють індивідуально-авторські особливості ономастичного мислення письменника та його світогляду.

Автор не може обійтися без власних імен людей, із якими він був на війні чи про яких писав у пресі: журналісти *Семен (Сеня) Тополя та Вересай*, верховний прокурор *Топчій*, командир 2-ї роти важких танків *Фокін Григорій Миколайович*, механік-водій *Шишкін*, компроті *Модаков*, радист і стрілець *Захлистий*, *Ол-др Руднев*, комполку *Перепечай*, *Поляков*, *Тардов*, комбат *Кириченко*, молодший лейтенант *Кириченко*, *Портянкін*, *Артебянин*, старшина *Бодінов*, *Комзенов*, *Сказочкін*, *Гапочка*, полковник *Олексій Федорович Єрьомін*, *Хазов*, *Шишов*, *Соловійов*, *Дормидонов*, політрук *Ткаченко* та ін.

Одна з важливих особливостей ономастичного простору «Щоденника» О. Довженка – уживання криптонімів, що характерні для щоденникових записів. На думку Р. Корогодського, окремі криптоніми, імовірно, створили публікатори. Значна їх частина не розшифрована, однак криптонім *Б.*, як стверджує дослідник, розшифровано: в одному випадку – М. П. Бажан, а в другому – М. І. Большаков, найвищий керівник радянського кіно 40–50-х років [9, 572–573].

Уживаючи криптоніми, автор часто ніби допомагає читачеві зрозуміти, про кого йдеться. Найбільш поширені в тексті криптоніми, які складаються тільки з ініціалів або з назви посади чи роду занять та ініціалів: «А як **“професор” С.** нажився на «фашистському» письменнику Стефанику!» [5, 209]; «Ви знаєте, нас було 60 чоловік. Так 59 убило, тільки я один жив, сказав мені **фотограф Ф.**, радісно і вдоволено сміючись» [5, 214]; «**Директор кінохроніки К.** – молодий товстопикий чоловік, приїхав до звільненого Києва» [5, 335]; «**Оповідав генерал М....**» [5, 308]; «**І. С. Г.** – молодий генерал, секретар Чернівецького обкому ...» [5, 309]; «**Ми виїхали з Г.** до Харкова ...»

[5, 309]; «**Журналіст С.** оповідав, як радів з дощу голова **Херсонського облвиконкому Б.**» [5, 536]; «Сьогодні був у мене **український художник М. Г.** Дуже талановита і порядна людина, яку вже почали цькувати і труїти в Москві» [5, 357].

Поряд із криптонімами часто вживані лексеми, які негативно (а то й дуже негативно) характеризують тих, про кого пише автор (тобто актуалізується оцінна функція онімних одиниць цього різновиду): «**К.** – **наркомгузно**» [5, 208]; «Сьогодні самозакоханий **г...к Д.** висловив мені своє задоволення з приводу мого відношення до «драпу» [5, 268]; «**Директор кіностудії Л.** – міжнаціональний формою і **падлюка змістом**» [5, 239]; «**Мав бесіду з сентиментальним Іудою Скаріотом Л.** Він уже влаштувався в Москві і розігрує перед дурним **Б.** вірного сина українського народу, ображеного **Довженком**» [5, 315]; «**Знайшлася потвора, холоднодуха й зла,** якій я стояв на дорозі. **Се Ч. М.**» [5, 395]; «**І в той же час її можуть виконувати нікчемні шарлатани** на зразок **Д. і С.**» [5, 435]; «**Зайшов до Н.** в кабінет. **Переді мною сидить свиня. Свинтус** так і не глянув на мене» [5, 495]; «**О, я знаю тебе!** – **грізно киваючи пальцем і так же злобно витріщивши очі,** повчав мене «**друг Берії**» **Ч.**» [5, 506]; «**Се ж не Б., не Р. з пропитою душею**» [5, 437]; «**Двадцять другого ввечері мав чудесну «дружню» суперечку з Н.** Він був величний, цей **фальшивий нарком, злий і нікчемний**» [5, 312].

Окремі криптоніми утворені з початкових та кінцевих літер прізвища: «**Читають лист Д-ка**» [5, 404]; «Сьогодні був **Г-кий** (директор київської студії)» [5, 547]; «**З О-вим** зустрівся хороше. **Се єдина людина, що ставиться до мене добре**» [5, 529]; «**Мих-с** довго розмазував високомовний нафосний тост за «любов к жизни»» [5, 185]; «**Зобразити щось вроді Р-го, товсту, жирну постать «журналіста»,** якому, по суті кажучи, все одно, що і як, для якого український народ – це лише категорія кон'юнктури» [5, 185].

Незначну групу криптонімів становлять структурні моделі на зразок «ім'я + перша буква прізвища»: **Есма К.; Серафим Н.; Микола Г.; професор Іван С.; поет Андрій Л.**

Висновки та перспективи подальших досліджень. Власні імена «Щоденника» красномовно ілюструють майстерність Олександра Довженка як письменника у створенні тексту, у вибудові онімної площини в потрібному руслі – для здійснення задуму, нарощення конотацій та онімних акцентів. Крім того, проаналізовані власні імена

постійно узгоджуються з контекстуальним уживанням і сюжетно-тематичною лінією.

У подальших студіях варто звернути увагу на специфіку функціонального навантаження всього ономастичного простору жанру щоденника.

Список використаної літератури

1. Белей Л. О. Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії ХІХ–ХХ ст. / Л. О. Белей. – Ужгород, 1995. – 119 с.
2. Белей Л. О. Нова українська літературно-художня антропонімія: проблеми теорії та історії / Л. О. Белей. – Ужгород, 2002. – 176 с.
3. Гриценко Т. Б. Власні назви як засіб стилетворення в українській історичній прозі другої половини ХХ ст. (на матеріалі романів про Б. Хмельницького) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т. Б. Гриценко. – К., 1998. – 17 с.
4. Гриценко Б. Д. Ономастика художнього тексту як об'єкту цілісного аналізу / Б. Д. Гриценко // Щорічні записки з українського мовознавства. – Одеса : ОДУ, 1999. – Вип. 6. – С. 92–99.
5. Довженко О. П. Зачарована Десна. Україна в огні. Щоденники (1941–1956 рр.) / О. П. Довженко. – К. : Веселка, 1995. – 576 с.
6. Калинин В. М. Поэтика онима / В. М. Калинин. – Донецк : Юго-Восток, 1999. – 408 с.
7. Карпенко Ю. О. Літературна ономастика : зб. ст. / Ю. О. Карпенко. – Одеса : Астропринт, 2008. – 328 с.
8. Карпенко Ю. О. Літературна ономастика Ліни Костенко : монографія / Ю. О. Карпенко, М. Р. Мельник. – Одеса : Астропринт, 2004. – 216 с.
9. Корогодський Роман. Велика містерія: життя після смерті. Примітки / Роман Корогодський // Довженко О. П. Зачарована Десна. Україна в огні. Щоденник (1941–1956). – К. : Веселка, 1995. – С. 550–574.
10. Крупеньова Т. І. Функції власних назв у драматичних творах Лесі Українки : монографія / Т. І. Крупеньова. – Одеса : Астропринт, 2004. – 160 с.
11. Крупеньова Т. І. Щодо функціонування антропонімів у художньому творі (на матеріалі повісті Марка Вовчка «Три долі») / Т. І. Крупеньова // Записки з ономастики : зб. наук. пр. – Одеса : Астропринт, 2005. – Вип. 9. – С. 89–93.
12. Лукаш Г. П. Ономастикон прозових творів Володимира Винниченка : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Г. П. Лукаш. – Донецьк, 1997. – 18 с.
13. Селіверстова Л. І. Ономастикон у поетичному ідіолекті Яра Славутича : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. І. Селіверстова. – Х., 2003. – 19 с.

14. Усова О. О. Ономастикон художніх творів Миколи Хвильового : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. О. Усова. – Донецьк, 2006. – 18 с.
15. Фоякова О. И. Имя собственное в художественном тексте / О. И. Фоякова. – Л. : ЛГУ, 1990. – 104 с.

УДК 811.162.1: 373

Лілія Соболь

НАЗВИ ЛІТЕР У СКЛАДІ ПАРЕМІЙ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: СЕМАНТИКА Й ПРАГМАТИКА

У статті проаналізовано назви літер кирилиці й латиниці, засвідчених у складі українських прислів'їв та приказок; виокремлено й досліджено семантику та прагматику таких паремій.

Ключові слова: назви літер, кирилиця, латиниця, прислів'я, приказки, паремії, семантика, прагматика.

Соболь Л. Названия букв в составе поговорок украинского языка: семантика и прагматика. В статье анализируются названия букв кириллицы и латиницы, находящихся в составе пословиц и поговорок; выделены и исследованы семантика и прагматика такого рода поговорок.

Ключевые слова: названия букв, кириллица, латиница, пословицы, поговорки, поговорки, поговорки, семантика, прагматика.

Sobol L. Letter Names in Ukrainian Sayings and Proverbs: Semantics and Pragmatics. The article deals with the analysis of letter names of the Cyrillic and Roman alphabets in the Ukrainian proverbs and sayings. The semantics and pragmatics of such proverbs and sayings have been analysed.

Key words: letter names, Cyrillic alphabet, Roman alphabet, proverbs, sayings, semantics, pragmatics.

Постановка наукової проблеми та її значення. Специфіка етнокультурного світосприйняття народу найбільш послідовно репрезентується в паремійному фонді мови. Актуальний на сьогодні напрям прагмалінгвістичних досліджень поширюється й на пареміологію. Досліджують і порівнюють паремії різних лінгвокультур та вивчають їхні функції в комунікативному просторі, синергетику, прагматичний потенціал.